

Румяна Първанова

ИНДУСТРИЯТА В БЪЛГАРИЯ –
НАСЪРЧЕНИЕ И ПРЕДПРИЯТИЯ
(1894 – 1928)

Доц. д-р Румяна Първанова работи в Института за исторически изследвания при Българската академия на науките. Автор е на 60 студии и статии, публикувани в реномирани научни издания и тематични сборници. Изследователските ѝ трудове са посветени на управлението на правителствата на Ал. Цанков и А. Ляпчев, на дипломатическата активност на българското правителство около стабилизационния заем (1928), сделката с банка „Дисконтогезелшафт“ (1929), проекта на А. Бриан за Европейски федерален съюз (1930). Разработва теми от стопанската история като концесиите, предоставени от Ляпчевото правителство; историята на земеделското стопанство „Минкова махала“ край Бойчиновци; на административно-териториалното деление и стопанската характеристика на Родопите след Балканските войни. Научните ѝ приноси се допълват от щрихи към биографиите на А. Ляпчев, Н. Мушанов, Гр. Василев, Ст. Мошанов, Д. Мишайков и др.

На корицата: *рекламен материал на мелница „Гиран“ АД – Г. Оряховица, 1937 г., от фонда на Националния исторически музей.*

Научен редактор: *доц. д-р Румяна Н. Тодорова*

© Румяна Първанова – автор, 2021

© Издателство „Фабер“, 2021

ISBN: 978-619-00-1409-6

Съдържание

ВСТЪПИТЕЛНИ ДУМИ	5
------------------------	---

УВОД.....	8
-----------	---

ГЛАВА ПЪРВА.

ПОКРОВИТЕЛСТВОТО НА БЪЛГАРСКАТА ИНДУСТРИЯ

(1894 – 1925)	21
§ 1. Началото на законодателната традиция (1894 – 1905)	21
§ 2. Протекционисткото законодателство и напредъкът на местната индустрия (1905 – 1912)	46
§ 3. Следвоенният протекционизъм и законопроектът на правителството на Ал. Цанков (1918 – 1925)	73

ГЛАВА ВТОРА.

ПОДГОТОВКАТА НА ЧЕТВЪРТИЯ ЗАКОН ЗА НАСЪРЧЕНИЕ НА МЕСТНАТА ИНДУСТРИЯ (1927).

ПРИЕМСТВЕНОСТ И ПРОМЕНИ.....	85
§ 1. Законопроектът на Ляпчевото правителство.....	85
§ 2. Поощряваните индустриални предприятия. Исторически обзор (1894 – 1927). Постижения и проблеми	100
1. „Индустрии за храни и пития“	101
2. Текстилна индустрия и кожени артикули	140
3. Добивни, строителни, химически и други индустрии. Електроенергия	162
§ 3. Парламентарните партии и дискусиите по проекта за четвъртия протекционистки закон за индустрията	193
§ 4. Работата на Парламентарната комисия по проекта. Искания и предложения на професионалните и стопанските организации и групи	206

ГЛАВА ТРЕТА.

ОСНОВНИ ПОСТАНОВКИ В ЗАКОНА ЗА НАСЪРЧЕНИЕ НА МЕСТНАТА ИНДУСТРИЯ ОТ 1928 г.

§ 1. Облагите и дискусиите сред управляващите. Практическото приложение на улесненията (1894 – 1927).....	226
---	-----

§ 2. Дискусиите около данъчните облекчения.....	234
§ 3. Индустиалните концесии. Индустиалният съвет. Разпоредбите по прилагане на Закона	242
§ 4. Правата на работниците. Партиите за участието им в печалбите на предприятията.....	268
§ 5. Икономическата криза и приложението на Закона за насърчение на местната индустрия	281
ЗАКЛЮЧЕНИЕ.....	296
БИБЛИОГРАФИЯ.....	303
ПРИЛОЖЕНИЕ.....	322

ВСТЪПИТЕЛНИ ДУМИ

Известно е, че България тръгва по пътя на създаването на своя индустрия много по-късно от развитите държави от Западна и Централна Европа, които вече са минали през етапа на първата и са навлезли във втората индустриална революция. Според най-новия от гледна точка на икономическата теория исторически анализ до Освобождението в българските земи са създадени само две големи фабрики, които могат да бъдат окачествени като индустриални предприятия. И двете възникват като частна инициатива – сливенската фабрика на Добри Желязков (по-късно трансформирана в държавна) и фабриката на Гюмюшгердан в с. Дермендере (днес с. Първенец), Пловдивско. Фабриците са текстилни и отговарят на тогавашните критерии за индустриално предприятие – голям производствен капацитет, дълъг непрекъсваем производствен процес, централизация в управлението, нарастващ обем на продукцията, висока за времето си технология, нов тип организация на работата с широко разделение на труда. Съществуването им е показателно за специфичното в индустриализацията на Османската империя през втората четвърт на XIX в. Появилите се по онова време няколко големи предприятия се изграждат, за да обслужват редовната османска армия. Останалите 10 – 15 опита за създаване на фабрични заведения по българските земи се отнасят към третата четвърт на XIX в., но те се отличават с краткотрайната си дейност.¹ Все пак наличието на двете фабрики преди Освобождението дава основание да се изтъква, че началото на българската индустрия е поставено през 1834 г. и че текстилната е най-старата индустрия по българските земи.

В първото десетилетие след Руско-турската война (1877 – 1878) в страната все още не съществуват благоприятни политически и стопански предпоставки за развитие на фабрични предприятия. Пречка

¹ Русев, И. Колко и кои са първите фабрики в българските земи до Освобождението (1878 г.)? Опит на извороведски и историографски анализ. – В: *Известия на Центъра за стопанско-исторически изследвания. Т. 1. Градското стопанство в българските земи през вековете*. Ред. И. Русев. Варна, 2016, с. 33 – 55.

пред създаване на местна индустрия е васалният статут на Княжество България, който задължава страната да изпълнява сключените от Османската империя търговски договори, осигуряващи ниски вносни мита за фабричните продукти, произвеждани в индустриално развитите западни държави. През 80-те години на XIX в. във възстановената българска държава тежат активни миграционни процеси, преразпределение на поземлената собственост, динамични са промените в социалната структура. Към тези фактори могат да се добавят ограниченият вътрешен пазар до Съединението с Източна Румелия през 1885 г., липсата на модерна транспортна мрежа, на банкова система, оскъдни местни капитали, отсъствието на специалисти. През последната четвърт на XIX в. (1873 – 1896) Западна Европа преживява криза, характерна със спада на цените на зърнените храни, с въвеждане от индустриалните държави на защитни мита срещу чуждестранните аграрни продукти и въобще със засилване на тенденцията към прилагане на протекционистки мерки.²

Политическата нестабилност, характерна за двете следосвобожденски десетилетия, не способства за провеждане на по-целенасочена и трайна стопанска политика на държавата. Достатъчно е да се спомене, че от 1879 до 1901 г., т.е. в течение на малко повече от 20 години, се организират единадесет пъти избори за обикновени и четири – за велики народни събрания, други 8 – 9 допълнителни избори, 15 – 16 окръжни и общински избори. Сменят се 15 правителства. Дълго време липсват и специални, постоянно действащи държавни институции, които да се занимават пряко с икономиката. Търновската конституция не предвижда учредяване на нито едно специализирано стопанско ведомство. Затова Министерството на финансите и отчасти Министерството на вътрешните работи играят тази роля. Опит за известно запълване на празнотата е направен през 1890 г., когато се създава Индустриална комисия при Министерството на народното просвещение, която просъществува до 1892 г. Тя се занимава с проучване на общите въпроси на българската промишленост, като интересът ѝ е насочен предимно към занаятите. Едва през 1893 г. с промяната в Конституцията се обособяват две стопански министерства. Главно стопанско министерство

² Вж. Саздов, Д. Началото на стопанската политика в свободна България (1878 – 1886). – В: *Проблеми на новата и най-новата стопанска и културна история на България*. Ред. Д. Саздов, С., 1992, с. 120 – 121; Беров, Хр. Протекционизмът на Балканите – политики и резултати: случаите на България и Сърбия (краят на XIX и началото на XX в.). – *Анамнеза*, 2016, кн. 2, с. 14.

става Министерството на търговията и земеделието. В него се оформят седем специализирани структури, едната от които е Отделението за индустрия. Нов етап в диференцирането на службите, отговарящи за държавната стопанска политика, настъпва след поредната промяна в Конституцията през 1911 г. От началото на 1912 г. се обособява Министерството на търговията, промишлеността и труда. Към 1917 г. като структури в неговия централен апарат се числят Бюрото за индустрия и Бюрото за индустриална собственост.³ С реформата се затвърждава мястото на администрирането на индустрията в органите на висшата изпълнителна власт.

Въпреки трудните обстоятелства, духовната атмосфера в младата държава до войните е благодатна за разгръщане на перспективни инициативи в различни сфери, в т.ч. и в стопанската. След първите години опиянение от свободата на България, с усещането, че живее в страна с конституционно закрепени лична свобода и частна собственост, идват години на ентусиазъм, през които българското общество се стреми да покаже на Европа, че е достойно за своето самостоятелно съществуване и че е вече част от нея. Общо взето тенденцията е към възходящо развитие. В самата Западна и Средна Европа градивният стопански климат дава размах на индустриалното производство – символ на модерността.

След загубите от войните България е поставена в международна изолация. С мирния договор от 1919 г. на страната се налагат големи финансови задължения, които влияят негативно върху стопанството. През 20-те години страната зависи от волята на победителите и живее с мисълта да не дава повод за налагане на нови санкции. Стремешът на българските държавници въпреки трудностите да върнат „златните години“ на предвоенния стопански възход се сблъскват с невъзможността да се реализира подобна ретроспекция, а световната икономическа депресия в края на 20-те години на XX в. ги заставя да се простят с надеждата за реставрация на стария благодатен стопански климат от началото на века.

³ **Алманах** Царство България 1917. Съставител Ив. Парлапанов. Лайпциг. 1917, с. 44; **Бобчев, К.** Промислена политика. С., 1932, с. 142, 147.

УВОД

Общите икономически, политически и социални условия, при които се създава и действа българската индустрия, нейните основни характеристики през целия период от съществуването на Третата българска държава вече са анализирани в историческата, икономическата и друга литература.⁴ Изяснено е, че България си остава аграрна страна, предлагаща на външните пазари земеделски продукти, страна, в която делът на активното население, което не се занимава със земеделие, е около 20 %. Съществуват различни научни и други⁵ издания, които предоставят достатъчно материал, въз основа на който е възможно да се направи обзор на историческото развитие, постиженията, проблемите и състоянието на отделните подотрасли и клонове на промишлеността. Наличните данни, извлечени на базата на официалната статистика, позволяват да се проследи състоянието ѝ по редица показатели като брой на предприятията; заети работници; вложени инвестиции; използвана

⁴ **Пасволски, Л.** Стопанска България. Със специално изследване върху репарационния въпрос и делата на Обществото на народите. С., 1932; **100 години** българска индустрия 1834 – 1937. С., 1937; **100 години** българска икономика. Ред. Н. Попов, А. Милошевски, С., 1978; **Икономиката** на България до социалистическата революция. С., 1989, 2 изд.; **Развитие на индустрията** в България 1834 – 1947 – 1989. Ред. Л. Беров, Д. Димитров. С., 1990; **Иванов, Р., М. Маринова, М. Друмева.** Стопанска история на България. Свищов, 1994; **Беров, Л.** Стопанска история. Икономическото развитие на света от древността до наши дни. С., 1994; **Оксфордска история** на XX век. С., 2001; **Аврамов, Р.** Стопанският XX век на България. С., 2001; **История** на националното и световното стопанство. Ред. Д. Саздов, С., 2002; **Аврамов, Р.** Комуналният капитализъм. Из българското стопанско минало. Т. 1 С., 2007; **Саздов, Д.** Социална политика в законодателството на демократична България (1880 – 1912). С., 2008; **Димитров, М.** Държавата и икономиката в България между двете световни войни (1919 – 1939). С., 2014.

⁵ **Йоцов, Л.** Българската циментна индустрия и нейното развитие. С., 1924; **Симеонов, И.** Насърчаваната индустрия в България. С., 1926; **Весов, Д.** Текстилната индустрия в България. С., 1928; **Йоцов, Л.** Растително-маслената индустрия в България. С., 1933; **Науумов, Г.** Поглед върху едрата индустрия и защитата ѝ. С., 1934; **Йоцов, Л.** Захарната индустрия в България. С., 1934; **Развитие** на текстилната промишленост в България. С., 1978; **Енергетиката** в България. Минало, настояще и бъдеще. С., 1982; **Химическата промишленост** в България. Минало, настояще и бъдеще. С., 1983.

техника; стойност на употребените суровини; брой на работните дни; заплатените надници; стойност на продадената продукция.⁶

Една от особеностите на историческото развитие на индустрията в аграрна България е свързана с факта, че през един продължителен 35-годишен период от време почти всички нейни клонове се развиват под протекцията на държавата. Като сегмент от стопанската политика специалните закони за насърчение на местната индустрия и прилагането им в практиката се вписват в понятието „протекционизъм“. Най-общо казано, протекционизмът може да се тълкува като политика (или система от мероприятия) за създаване на благоприятни условия за развитие на индустрията. Той се осъществява от държавата с помощта на различни мерки. Част от тях е свързана със създаването на препятствия и ограничения пред чуждестранната конкуренция като въвеждане на мита, вносни квоти и др. В друга група попадат средствата на т.нар. административен протекционизъм, който, за разлика от митническия, упражнява по-пряко покровителство върху местното индустриално производство. Тук могат да се посочат специалните закони за насърчение на индустрията, които са в центъра на вниманието на настоящата монография.

Първото правителство, което предприема опити за закрила на местните индустриални предприятия, е на Стефан Стамболов. Това става към края на неговото управление, когато политическите механизми започват да функционират по-стабилно в сравнение с предишния следосвобожденски период. Между 1890 и 1893 г. настъпва спад във вътрешнополитическото напрежение и обществото успява да обърне поглед към „вътрешната си модернизация“⁷. Елемент от нея е и фабричното производство. Пряко отношение към протекцията на местната индустрия имат още пет правителства – на Константин Стоилов (на Народната партия, 1894 – 1899), на Рачо Петров (доминирано от дейци на Народно-либералната партия, 1903 – 1908, или т.нар. Втори стамболовистки режим), кабинетът на Александър Малинов (хомогенното управление на Демократическата партия, 1908 – 1911). След прекъсването по време на войните (1912 – 1918), през второто десетилетие на XX в. протекционистката традиция е продължена от правителствата на Демократическия съговор на Александър Цанков (1923 – 1926) и Андрей Ляпчев (1926 – 1931).

⁶ **Стопанска история** на България 681 – 1981. С., 1981, с. 267 – 273, 304, 327 – 329, 333 – 335.

⁷ **Палангурски, М.** Нова история на България. Част 1. Княжеството (1879 – 1911). С., 2013, с. 174.